

Важливість духовної церковної опіки в психіатрії

Вступ

Історія людини, відображена в книзі італійського письменника Коллоді «Пінокіо» («Буратіно»), не має безумовно необхідного щасливого кінця. В пригодах Буратіно є можливими такі два закінчення: або Буратіно приймає допомогу Мальвіні (італ. «Фата», «доля») і перетворюється в справжню людину, уподібнюючись остаточно до «папи Карло», або, подібно до Арлекіно (італ. «Лучіньоло», «світлячок»), він міг безповоротно перемінитися в тварину. З іншого боку Буратіно може отримати спасіння, що перевершує людські розуміння і очікування, або остаточно опиняється в повному забутті.

Нашу доповідь ми поділимо на дві частини: 1. Мотиви присутності Церкви в психіатрії; 2. Спроба ідентифікації душпастирської опіки. Перша частина буде більш богословського характеру, а друга матиме більш практичний характер. Але відразу хочу налаштувати Вас на наступне: щоб до даної доповіді ми підключали не стільки свій розум, скільки свої відчуття. Буду радий, якщо у вас виникнуть запитання до даної доповіді.

1. Роль і місце церковного душпастиря в психіатрії

Головним мотивом присутності Церкви в психіатрії, звичайно, є духовна допомога. Тут треба розрізнити, що таке «духовність» і «дух». Часто чуємо про духовність, коли, наприклад, йдеться про мистецькі зустрічі, відкриття художніх виставок, театр і т. ін. В цих випадках духовність розуміється як вища творча діяльність людської психіки. Якщо взяти за авторитет Боже об'явлення, то тут дух і духовність не є чимось людським. Духом є конкретна особа – Дух Святий. Натомість дух людини – це не безособова якість чи здатність людини, а наслідок благодатної присутності в людині Духа Святого¹.

Тема духа людини є складною і є предметом вивчення сучасної психології². В цій доповіді нам слід чітко усвідомити, що дух і душа є

двома різними поняттями. Ми сказали – «різниця», а не «протиставлення». «Дух» і «душа» є двома окремими поняттями єдиної складної людської реальності. Душа – це емотивно-раціональна сфера людини. Натомість дух – це не емоції і не розум. Дух – це зв'язок людини із Духом Божим³. Якщо людина перебуває у зв'язку із Духом Святим, то в ній є присутній її дух, а якщо немає такого зв'язку, то дух людини хворий або відсутній як такий. Здорова людина, за словами св. Іринія Ліонського, – це «союз душі, що отримує Духа Отця, із плоттю, котра створена за Божим образом»⁴.

Дух – третя складова людини поряд із тілом і душею. Без духа людина неповноцінна, неукомплектована, жоден лікарський і психотерапевтичний засіб не дасть бажаних результатів, якщо Дух не оживить психосоматичну конструкцію людини. Згадаймо процес створення людини із П'ятикнижжя Мойсея: *«Тоді Господь утворив чоловіка із земного пороку та вдихнув йому в ніздрі віддих життя, і чоловік став живою істотою»* (Буття 2, 7). Наведений біблійний текст в контексті нашої бесіди можна розуміти так: людина, як «жива істота», – це істота фізично і психічно здорова, але вона може бути такою тільки тоді, коли сам Господь вдихне в її ніздрі Свій віддих життя, тобто передасть свого Духа.

Тому має стати зрозуміло, що роль Церкви і завдання церковних пастирів у відношенні до душевно хворих зокрема – це насамперед комунікувати, уприсутнювати життя Духа Святого. Душпастир має допомогти лікарям-психіатрам розпізнати духовні причини захворювань, із терпимістю та любов'ю ставитися до їх недоліків, а з другого боку – допомагати самим пацієнтам розуміти, що їх хвороби зараз успішно лікуються медикаментозним і психотерапевтичним шляхом. Від душпастиря вимагається своєчасно розпізнати афективні, вітальні причини депресій чи маній, рекомендувати звертатися до лікарів. Пацієнтам душпастир-духівник може допомагати боротися із смутком, із гріховними думками про самогубство, із розчаруванням, із маніякальними високомірними думками, переоцінкою своїх можливостей. Під впливом свого духовного авторитету священник направляє пошкоджену гріхом людину, приводить її до правдивого покаяння, любові до життя і до людей. Релігійно переконаним хворим священник має допомогти поборювати різного роду страхи, жити в довірі до Бога, до Церкви. Одночасно із уст священника буде переконливішим, якщо пацієнт почує, що його центральна нервова система у хворобливому стані, що йому потрібно довгий час приймати ліки та відвідувати психотерапевтичні зустрічі⁵.

Предметом священика і психіатра є одна і та сама людина, вони мають контакт із однією і тією самою душею. Зі свого боку духовний пастир старається допомогти тій частині душі людини, що тяжіє до Духа, і за допомогою Духа Божого направити духовні причини психічних розладів. Психіатр може проникнути в ту частину душі, що більше тяжіє до плоті. Психіатр добре знає біохімічні закони протікання психічних захворювань, за допомогою ліків і сучасних психотерапевтичних засобів він знімає симптоматику психічних захворювань.

Мені здається, що для порозуміння нам потрібно коротко зупинитися над важливим питанням – що таке Церква? Ми звичайно думаємо, що Церква – це або храм, або ієрархія. Таке розуміння, натомість, виглядає дуже звуженим і приховує багато стереотипів, накладених на Церкву комуністичним минулим, а зараз ще більше гедоністичною споживацькою культурою кшталту: релігія – це опіум народу, храм – це місце заробітку, віра є неврозом Едипового комплексу і т. п.

Отож внутрішня природа Церкви полягає в наступному: об'являти триєдиного Бога – Бога Отця, Бога Сина і Бога Духа Святого. Вірою в триєдиного Бога Церква живе і пропонується світові. Наслідки такої віри Церкви є вагомі. Бог християн – це не Бог філософів і науковців, як є ество позафізичне, розумне. Бог християн – це не бог мусульман, юдеїв та інших монотеїстичних релігій, як найвищий законодавець і повелитель. Наш Бог також не є, як у буддистів, для котрих все буття є божеством (*N.B!* деякі християнські автори тлумачать моду і поширення буддизму в Європі як наслідок попереднього духовного запустіння, як у Франції, а ця східна релігія дозволяє знедуховленій і десаєралізованій західній ментальності оправдувати своє безособове ставлення до життя через спірітуалізацію її матеріальної залежності). Тобто наш Бог є Бог Трьох Осіб. Це означає, що наш Бог є глибоко особовий і релацианальний (*relatio* із лат. – «відношення», «зв'язок»). Більше того, протагоністом кожного стосунку є сам Бог. не можна ані пізнати, ані пояснити, ані змедитувати, якщо Він сам особисто не виявить власну ініціативу і не самооб'явиться людині. В св. Іринія Ліонського чітко стверджено, що не ми творимо Бога, а Бог творить нас⁶. Тому виключається, що християнська релігія є сублімацією людського несвідомого. Не людина не продукує собі Бога, а Бог, якщо він є Богом, мусить першим проявити свою ініціативу, сам виявитися людині. Однак виявлення Бога людині відбувається в спосіб доступний і здоровий, бо, як каже Святе Письмо, ніхто, хто бачив Бога, не виживе (Вих. 33, 20).

Ми, християни, вже не шукаємо видінь чи інших божественних об'явлень, бо віримо, що Він вже давно воплотився, став людиною. Особове воплощення Бога Христа Логоса – це не просто факт, який історично доведений, а спосіб, який вибирає Трійця, щоби ввійти в людську історію. У Христі показується у повноті Божа педагогіка, яка може бути такою: *Господь не руйнує людини, він не вторгається, а навпаки, Бог просвітлює ізсередини, Він, як досвідчений лікар, лікує, чекає на внутрішні переміни.* Це означає, що Господь не втручається в людське життя у різного роду видіннях, він не фруструє людську психіку «нальотами» галюцинацій. Бог також не є непримиренним моралістом чи чимсь на зразок ексекутивної інстанції. У Христі Бог виявляє себе як людина і живе як повноцінна людська істота, досконала в своїх емоціях і почуттях (напр. *досконалість людських почуттів Христа можна прослідкувати з опису Його молитви в Гетсиманському саду, коли Він від страху перед тортурами і жахливою смертю на хресті спотів потом із крові*).

Особа Бога є основою віри і динамікою Церкви. Існує окремий метод Христа, який має бути продовженим у методі місії Церкви. Тому ми перейдемо зараз до змісту і суті душпастирської опіки. Але перед цим ствердимо наступне: церковна віра – це не раціональні розрахунки чи логічні доказування існування Бога, а шлях і метод до контакту із життям Бога і Його найкращого сотворіння – людини. Ми спробували наблизитися до християнської ідеї Бога і Його Церкви. Господь і Церква є близькими для людини, Господь і Церква «воплочуються» в історії людини, вони мають свій метод праці з людиною. Митрополити Ієрофей Влахов свою книжку з антропології і про те, як Церква надає допомогу пошкодженій гріхом людині, назвав «Православна психотерапія»⁷. Християнство має свою психотерапію, воно володіє своїм психотерапевтичним методом, який воно успадкувало від свого глави – Ісуса Христа. Ця психотерапія має свій зміст, який треба пізнавати, і чіткий метод, розвинутий упродовж двохтисячолітньої історії діяльності Церкви у світі.

2. Зміст душпастирської допомоги

Думаю, що зміст душпастирської опіки в психіатрії мало чим відрізняється від душпастирства парафіяльного чи в інших лікарнях. Все зводиться до того, щоби священник міг послужити словом і молитвою, але головне, щоби через молитву, яку звершує у своєму храмі, був присутній у кожному своєму вірному і міг поставити їх також поруч себе на служіння Богові. Однак психоневрологічні лікувальні заклади, розуміємо, мають свою

характерну специфіку, яка, думаю, полягає в наступному: психіатри, психологи працюють із людською психікою, що не є повноцінно життєздатною, і у психіатрії виразно видно, як людина розщеплена на різні частини в крайніх її хворобах шизофренії (із гр. «шізо» – розсікати), параноїї (із гр. – «поза розумом») і межових, або пограничних станах депресії (із лат. – «придушувати», «пригнічувати») чи важких неврозів.

Хочу зараз навести приклад однієї важливої історичної особи. Знаємо, що Ф. М. Достоевський страждав на депресії через постійні напади епілепсії. Він стверджував, що не тільки психічно хворим, але й усім людям властива подвійність психіки. Ось як він говорить незадовго до своєї смерті: *«Ця риса (подвійність, амбівалентність) властива людському духові назагал. Людина може постійно роздвоюватися і при цьому важко страждати... Потрібно в собі знаходити виходи із такого стану за допомогою різного роду форм активного життя (раціональна, фізична...). Це може надати поживу духові, вгамувати його спрагу... Для мене є завжди готовою письмова діяльність, якій я віддаюся із великим задоволенням. Тут я викладаю всі свої страждання, всі радості і мої надії, моя діяльність знаходить в цьому свій кінцевий результат»*. Подвійність справді була трагедією життя Достоевського і його героїв. У період екзальтації письменник за 26 днів пише роман «Ігрок», після чого на чотири доби опиняється в стані депресії без критичної свідомості. Але характерно, що до кінця свого життя Достоевський зберіг глибокий душевний центр, хоч його ество постійно роздвоювалося і часто впадало в депресивні стани. Він не тільки витримав у боротьбі сам із собою, але зберігав і розвивав геніальні особливості свого розуму і плідність своєї творчої душі. Достоевський і його герої – це незвичайна відкритість до життя і до людей⁸.

У своїй діяльності душпастир переважно має справу із «подвійною» людською психікою. В перспективі «подвійної» людини душпастир має бути перш за все зверненим до здорової частини людини, допомогти їй зростати. Справді, Достоевський не тільки вижив, а й став генієм. Це сталося тому, що в боротьбі із своєю хворобою Достоевський витримав тільки тому, що мав чудового духівника, яким був один із оптинських старців. Тому церковний душпастир має розуміти, що як його самого, так і кожну людину тривожать і розділяють два різні буття: духовне і тілесне пристрасне. Душпастир має стати лікарем для розщепленої людини, але він знає, що сам лікування він здійснювати не може. Тому він звертається за допомогою до Духа Святого, щоб той прийшов до «розщеплених»

пристрастями з їх родовими чи набутими патологіями. Подібно до того, як багато матерів постійно і наполегливо будять нас до школи, так само священники, монахи чи монахині «пробуджують» себе і інших до життя Духа.

Цим ми хочемо швидко продемонструвати, що хвора людина потребує комплексної допомоги. Лікарям-фізіологам, лікарям-психіатрам і духовним особам потрібно усвідомити, що лікування людини – це складний комплексний процес, це лікування її тіла, душі і духа. Якщо цього не брати до уваги, лікування може не тільки не принести бажаних успіхів, але навіть зашкодити. Яскравим прикладом цього є трагічна смерть М. В. Гоголя, який страждав від афективно-галюцинарного психозу із катотонічними симптомами. Під кінець останнього двомісячного нападу він, два дні нічого не ївши, перебував перед образами на колінах. Потім Гоголь спалює рукопис 2-го тому «Мертвих душ», десять днів лежить нерухомо в постелі і внаслідок крайнього знесилення помирає. Справа в тому, що на той час лікарі ще не вміли розпізнавати психічних хвороб, а духівник Гоголя о. Методій, також не розуміючи біологічних причин його депресії, постійно погрожував Гоголю вічними карами і Божим судом⁹.

На закінчення хочу запропонувати спосіб, як християни можуть ставитися до хвороб. Якщо дивитися на хворобу з точки зору богословської, то це не прокляття, а свого роду благодать. В руках Божих хвороба стає засобом внутрішньої переміни людини, нагодою для людини переосмислити власні цінності, стиль життя. Через хворобу Бог допомагає людині, спонукає її до покаяння, щоб зажила законами духа, а не матерії. Причистившись стражданням Христа, як говорив Папа Іван Павло II, людське страждання стає спасенним¹⁰, бо воно лікує та розвиває колись омертвілий людський дух. Наприклад, св. Ігнатій Лойола, бл. Євагрій Понтійський завдячували свій вибір святості важким ударами хвороби.

Хворі є в серці Бога Отця, Він дає їм шанс дістати божественні висоти. Той шанс можна не використати, бо людина може не витримати страждань і не побороти спокус, що йдуть від тіла, аби, як намовляла жінка Йова, «проклясти Бога і вмерти» (Йов. 2, 9)¹¹. Бог потребує помічників – душпастирів, лікарів, психологів, які би допомогли не провалитися Його плану, який Він сам зачав для спасіння людини. Вони є Божими волонтерами, потішають хворих, допомагають їм¹². Із ними хворий не відчуває самотні, його хвороба протікає не так болісно.

І уявіть собі лікарів чи душпастирів, що не володіють духовною герменевтикою людських хвороб, зокрема психічних. Такі заспокоюють пси-

хінно хворих, переносять їх недуги на рахунок батьків і виховання, допомагають соціально адаптуватися і ін. Все правильно, ніхто не може заперечити психосоматичних причин людських хвороб. Але чи не видається, що неврахування необхідності лікування духовної частини їх пацієнтів приведе до ще більшої патологізації, до того, що людина взагалі не зможе відкривати на Духа Божого, який би міг жити і оздоровляти всю людську істоту?

Тому зміст душпастирської допомоги зводиться до одного – допомогти людському духові ожитися і оздоровлятися за допомогою Божого Святого Духа.

Замість висновку

Мені здається, що тут було достатньо висвітлено тему даної доповіді про важливість духовної церковної опіки в психіатрії. Але замість висновку я хочу знову повернутися до образу Буратіно. Те, що Коллоді вибрав дерев'яного хлопчика Буратіно-Піннокіо за протагоніста своєї історії, не є випадковістю. Буратіно-Піннокіо є символом людини, залежної від усього, раба темних жорстоких сил і прихованих маніпуляторів. Така людина зв'язана невидимими шнурками, котрі визначають і обмежують її волю, насичують фальшивою свободою і насолодою.

Але Буратіно не може бути вічно ув'язнений в театрі Карабаса Барабаса (італ. «Манджяфоко», «поїдач вогню»). Буратіно-Піннокіо, на відміну від своїх дерев'яних братів, має батька, якого він врешті все-таки зміг розпізнати і визнати перед усіма. Відчуття приналежності до батька є єдиною можливістю визволення від численних тиранічних впливів, що переслідують людину. Саме тому Христос розповів притчу про блудного сина (Лк. 15, 11-32). Але головним протагоністом в цій притчі є не «блудний» син, а батько, який безоціночно та неосудно приймає і відновлює у гідності того, що «пропав, а зараз живе». Таким батьком є наш Бог-Отець, який хоче відродити нас у собі через Свого Сина і Духа Святого.

Трихотомія

Що таке символ? Треба розрізнити, що таке символ, а що – знак. Латинський священик у манері поведінки, в одязі наслідує головного героя «Матриці» Нео. Цим він дає знак молоді, що Церква близько до неї. Знак є як маска, щоб гарно постати назовні. Натомість символ є щось відмінне від «маски», яку несе знак. Символ відображає реальність внут-

рішню, невидиму і, якщо хочемо, духовну (не завжди все, що нам здається духовним, насправді є духовним!). Наприклад, переможці Євробачення-2006 група «Лорді» з Фінляндії відмовлялися зняти свої маски. Вони вважають, що маски відображають їх внутрішнє ество. Натомість вони заявляють, що маски потрібно зняти нам. Маски «Лорді» – це не просто жест, а претензія людини на символ – закріпити видимо і символічно якусь невидиму реальність.

Визначення символу знаходимо у Ж. Бернарда: символ є «як знак, що сприймається в реальності фізичній, але насправді належить до реальності іншої, онтологічної». Тому символ може бути сприйнятий людиною настільки, наскільки вона належить до іншої реальності, на яку посилається сам символ.

Відкриттям символу у психології завдячуємо К. Юнгу, для якого символи мають базисне онтологічне значення для людини. М. Еліаде, відомий американський релігієзнавець, фахівець міжнародного визнання із психології релігії, у своїх численних працях говорить, що розвиток символу належить релігіям світу, які розвивали символи в своїх обрядах і культурах. Той самий автор приходить до того, що символ отримав своє досконале виявлення і значення тільки із воплощенням Христа. Церква тому законно і природно на основі реальності людського тіла Бога-Слова творить і здійснює своє поклоніння у символах.

Унікальність символів у тому, що вони, хоч означають щось духовне, мають своє походження із біологічно-органічного рівня людини. Людина тому їх легко сприймає за свої. Наприклад – купол Церкви, як попередній купол палаців.

Анамнетично-пневматологічна структура церковних символів. Пам'ять реальності, яка через дію Духа Святого стає нашою реальністю.

¹ Св. Іриней священномученик і єпископ Ліонський (+202) в трихотомічній моделі людини (людина складається із тіла, душі і духа) часто змішував поняття Духа Божого і духа людського. Подібно як людське тіло само із себе без зв'язку із матеріальним світом не може існувати, так само і дух людини не може існувати без Духа Божого.

² У психології питання духа і духовності знаходить своє вивчення у різних сферах: у концепціях самоактуалізації та розвитку особистості (А. Маслоу, К. Роджерс, Г. Олпорт, Е. Фромм, Г. Ноувен, А. Бруско, К. Юнг, Л. Орбан-Лембрик, Т. Титаренко та ін.), у дослідженнях духовних здібностей особистості (У. Джеймс, В. Шадріков); духовних станів та духовної кризи особистості (А. Асаджолі, А. Зелінченко та ін.); духовного потенціалу особистості (М. Савчин, О. Климишин), у християнсько орієнтованій психології особистості (Д. Авдеев, С. Белорусов, О. Бондаренко, В. Василюк, М. Дворецкая, Л. Дзюбо, В. Манеров, І. Медведева, Б. Нечипоров, С. Хорунжий, Т. Шишова і ін.).

³ Див. книгу православного єпископа і хірурга Луки Войно Ясенецького «Дух, душа і тіло».

⁴ Проти єресей, 5.

⁵ Див. працю відомого російського психіатра Д. Е. Мелехова «Психиатрия и проблемы духовной жизни» (Психиатрия и актуальные проблемы духовной жизни. – М.: Свято-Филаретовская моск. выс. школа, 2003. – С. 12-61).

⁶ Проти ересей. IV, 39.

⁷ Иерофей (Влахос). Православная психотерапия. Святоотеческий курс врачевания души / Пер. із гр. А. Крючков. – М.: Свято-Троицкая Сергиева лавра, 2004. – 368 с.

⁸ Мелехова Д. Е. Психиатрия и проблемы духовной жизни. – С. 49-55.

⁹ Там само, с. 40-44.

¹⁰ Папа Иван Павло II. Salvifici doloris, 19-24.

¹¹ Пор. Salvifici doloris, 9-10.

¹² Монахи, преображені у Господі, мали би допомогти хворим і страждаючим «*позбавити серця... розчарування хреста..., запобігти похитненню віри*» (Дяюрах Б. Іерм. Роздумування над іконою Преображення... с. XXIV).